

ITUKUTUKU VEI KEMUNI NA ITUBUTUBU

Vakacegui tu vakawawa, vakuai kei na vakatalai tani ni dua na gonevuli mai na koronivuli ni matanitu se koronivuli vaka itaukei e liu ka sa veivuke kina na matanitu

E sa tukuna vei iko na koronivuli ni sa vakacegui tu vakawawa na luvemu. Na tikidua oqo ena solia vei iko e so na itukutuku. Ena rawa talega ni ko raica na itukutuku e kau mai vua na qasenivuli liu me baleta na lawa kei na ivakarau ni sega ni vakatarai, vakacegui tu vakawawa, vakuai kei na vakatalai tani.

E rawa ni o lomabibi se rarawataka na koronivuli kei na luvemu kevaka e sa totogitaki mai koronivuli. E rawa talega o via tokona ga na luvemu se cava e yaco se de dua o vinakata na koronivuli me totogitaki luvemu.

E sa ka bibi mo rogoce na itukutuku mai na yasana ruarua ka cakacaka vata kei na koronivuli me rawa ni lesu tale kina ki vuli na luvemu.

Kakua ni lomaleqa

Tukuna vua na luvemu na
veika e sa yaco

Vakasamataka na nona itovo
na luvemu ka laki veitalanoa
vua na qasenivuli liu

Vakacegui tu vakawawa: Taro era dau tarogi wasoma

Na cava na vakacegui tu vakawawa?

Na vakacegui tu vakawawa e kena ibalebale na nona vagalalataki e dua na gonevuli mai na korovuli me yacova ni sa vakatulewa na matabose ni koronivuli me baleta na vakacegui tu vakawawa. Ena bose ko ya ena rawa ni lewa na matabose me:

- » bokoca na lewa ni vakacegui tu vakawawa, se
- » bokoca na lewa ni vakacegui tu vakawawa ka tiko e so na kena ivakarau me muri, se
- » tosoya na gauna ni vakacegui tu vakawawa ka tiko eso na ivakarau veiganiti me muri, se
- » vaku se vakatalai tani na gonevuli.

Ena rawa li ni vakacegui tu vakawawa e dua na gonevuli kevaka e basuka e dua na lawa ni koronivuli?

E sega ni rawa vua na qasenivuli liu me vakaceguya tu vakawawa e dua na gonevuli kevaka e basuka e dua na lawa ni koronivuli se vakayacora e dua na itovo ca. E dodonu me vakasamataka na qasenivuli liu na vei ituvaki yadua ka vakadeitaki ni veika e yaco e sa dodonu me vakacegui tu kina vakawawa e dua na gonevuli.

E dodonu me savasava ka dodonu na vakatulewa ni qasenivuli liu.

O cei e rawa ni vakaceguya tu vakawawa e dua na gonevuli mai na koronivuli?

Ena rawa walega ni vakaceguya tu vakawawa e dua na gonevuli na qasenivuli liu se dua e solia vua na matabose e cake ni koronivuli na kaukauwa me taura vakawawa na itutu vaka qasenivuli liu (*Wase 80(1) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020*).

Na cava soti na vuna e rawa ni vakacegui tu kina vakawawa e dua na gonevuli?

Me vakadeitaki na qasenivuli liu na yavu dei ni:

- » nona ivakarau ca na gonevuli (vakarau ca bibi sara) e rawa ni veivakaleqai se ivakaraitaki ni ivakarau rerevaki vei ira na vo ni gonevuli ena koronivuli (*Wase 80(1)(a) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020*), se
- » na nona talaidredre vakawasoma na gonevuli ena vakatubuleqa ka ivakaraitaki rerevaki vei ira na vo ni gonevuli ena koronivuli (*Wase 80(1)(a) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020*), se
- » ena vuku ni nona itovo na gonyevuli e sa na rawa vua se so tale na gonevuli me ra vakaleqai sara vakaca kevaka e sega ni vakacegui tu vakawawa na gonevuli (*Wase 80(1)(b) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020*).

Ena rawa beka ni vakacegui tu vakawawa e dua na gonevuli ka duatani na lewa e tau vua e dua tale na gonevuli e tautauvata na cala erau vakayacora?

E dodonu me vakasamataka na qasenivuli liu na ivakadinadina ni veika e yaco ni bera ni vakatulewataka me vakacegui tu vakawawa e dua na gonevuli. Ena rairai tautauvata beka na ka e rau cakava e rua na gonevuli ena dua na gauna, ia ni sa laki vakasamataka na qasenivuli liu na veika taucoko e yaco, ena rairai dodonu beka me duidui na ivakarau ni nodrau raici na gonevuli.

Na cava ena yaco tarava kevaka e sa vakacegui tu vakawawa na luvequ?

E dodonu me bose na matabose (se dua na komiti ni matabose) me vakatulewataka na macala ni vakacegui tu vakawawa ena loma ni vitu na siga. Ena sega ni rawa ni laki vuli na luvenmu me yacova ni sa vakatulewa na matabose. Ena rawa ni gadrevi me lako ki koronivuli na luvenmu ena loma ni gauna e vakacegui tu kina vakawawa ena vuku ni veidusimaki kei na veivuke (**Wase 80(3) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**). Ena rawa talega me lako ki koronivuli na luvenmu kevaka ko kerea na qasenivuli liu me laki tiko na luvenmu ena kalasi se veika e so ka nanuma na qasenivuli liu ni veiganiti (**Wase 80(3) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**). Ena rawa ni o kerea me vakarautaki e so na ka vua na luvenmu me rawata kina na veika e gadrevi ena dua na vuli se me dabeca e dua na veitarogi.

E rawa ni o kerea na koronivuli se na Minisitiri ni vuli e dua na ilavelave ni Lawa ni vuli ni 1999 me baleta na (Vakacegui tu vakawawa, vakuui kei na vakatalai tani). Na lawa era tu ena website ni Minisitiri: <https://education.govt.nz/school/managing-and-supporting-students/student-behaviour-help-and-guidance/stand-downs-suspensions-exclusions-and-expulsions-guidelines/appendices/appendix-2-education-rules-1999/>

Na vei lawa ogori e ra tu kina na itukutuku matailalai me baleta na vakuui kei na vakacegui tu vakawawa.

Na cava e dodonu meu kila me baleta na bose ni matabose?

E dodonu me yaco na bose me baleta na vakacegui tu vakawawa ena loma ni vitu na siga mai na siga e tau kina na lewa ni vakacegui tu vakawawa (se ena loma ni tini na siga veitaravi kevaka e tau na lewa ni vakacegui tu vakawawa ena loma ni vitu mai na siga ni bera ni cava na iwasewase ni vuli) (**Wase 81(5) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**). Ena vakaraitaka vakaivola vei iko na qasenivuli liu na gauna kei na vanua ni bose. Ena vakauta yani vei iko na qasenivuli liu na vei pepa oqo ni vo e 48 na aua me tekivu na bose:

- » Na inaki ni bose e kacivi me vakatulewa ena vakacegui tu vakawawa!
- » E dua na ilavelave ni nona itukutuku na qasenivuli liu ki na matabose me baleta na vakacegui tu vakawawa

- » iLavelave ni vei itukutuku tale e so me baleta na vakacegui tu vakawawa me na vakaraitaki ena bose
- » Na iwalewale tale eso ni vakacegui tu vakawawa e tiko ena matabose (**Wase 81(1) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**) kei na veika e rawa ni yaco ena vei iwalewale tale eso ko ya.

Ena rawa vei iko, na luvenmu kei na nomudrau mata mo dou tiko ena bose ka vosa talega kina. Ena uasivi mo vakasamataka taumada na veika mo tukuna (**Wase 85 ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**).

Ena rawa vakaevi meu tiko ena bose ni vakacegui tu vakawawa?

E dau vakayacori na bose ena veiraici e matana votu, e rawa ni o kerea na matabose mo dou veivosaki ena talevoni se ena skype kevaka ko sega ni tiko rawa ena bose. E dodonu mo vakauta vakaivola na kerekere ena gauna ga ko kila kina na vakacegui tu vakawawa - e vinaka na imeli se na text.

Ena rawa ni sega ni vakadonuya na matabose na nomu kerekere kevaka e ratou taura bera (oya ena siga ni bose me baleta na vakacegui tu vakawawa) se kevaka e sega ni tiko ena koronivuli na tekinloji me yaco kina na veitalanoa.

Na cava ena yaco ena bose?

Ena ciqoma na matabose na nona itukutuku na qasenivuli liu. O na qai kerei mo solia ki na matabose na itukutuku o vakabuta ni dodonu me vakasamataka na matabose ena nona vakatulewa. Ena rawa talega ni soli itukutuku ki na matabose na luvenmu se na nomudrau mata. Yalo vinaka mo nanuma ni levu na matabose e ra dau gadreva me sotavi ira na itabagone ka rogoca na nodra itukutuku.

Ena gauna e sa soli ka veivosakitaki taucoko kina na itukutuku,² era sa na qai vagalala mai na bose o ira taucoko e ra sega ni lewe ni matabose (okati kina na qasenivuli liu),³ vakavo kevaka e vakatara na matabose me ra tiko taucoko ena bose. E sa na qai vakatauca na matabose na nona lewa me baleta na vakacegui tu vakawawa.⁴

E dodonu me dau tau na lewa ena yalovinaka ka sega ni yavutaki ena veivakaduiduitaki. Sa kena ibalebale ni dodonu me cicivaki na bose e dua na kena ivakarau kevaka:

- » rogoci na yasana ruarua
- » e ra dolava tu na nodra vakasama ka sega ni yavutaki e dua na lewa taumada
- » era sega ni dau vakamuria na ivakarau se yavu ni lewa e luluqa
- » ena vakasamataka walega na matabose na veika bibi
- » ena vakatau lewa na matabose ena yavu e veiganiti, savasava kei na veika dina
- » e dodonu me vakamuri na ivakarau ni lewa dodonu ka savasava.

1 Ena yaco ga na bose veitalia kevaka o sega ni tiko rawa kina.

2 E soli e dua na itukutuku vou me baleta na luvenmu ena gauna ni bose, e rawa ni o kerea me rube na bose me rawa ni o vakasamataka na itukutuku vou ko ya.

3 E lewe ni matabose na qasenivuli liu, ia e sega ni okati me lewe ni bose ena gauna e sa vakarau tauca kina na matabose na nona lewa.

4 E dina ni sa na solia vei iko na nona lewa na matabose ena gauna ni bose, ia e ratou na vakaraitaka vakaivola na nodratou lewa kei na vuna.

E sa rawa beka ni lesu tale ki vuli na luvequ ni sa oti na bose?

Kevaka e sa bokoci na lewa ni vakacegui tu vakawawa ka soli vua na galala, **IO**.

Kevaka e sa bokoci na lewa ni vakacegui tu vakawawa ka tiko vata kei na so na ivakarau veiganiti me muri, **IO**.

Kevaka e sa tosoi na gauna ni vakacegui tu vakawawa ka tiko eso na namaki vua qai soli na gauna veiganiti, **ENA LESU TALE KI VULI NA GONEVULI KEVAKA E SA VAKAYACORA NA VEIKA A NAMAKI VUA SE SA CAVA NA GAUNA VEIGANITI E TOSOI KINA (O KOYA GA E YACO E LIU VEI RAU)**.

Kevaka e sa vakuai se vakatalai tani na luvemu, **SEGA**.

Vakalesui tale na luvemu ki koronivuli I E vuqa na koronivuli e sa tu na nodra ituatuva me ra vakalesui tale kina na gonevuli ena ivakarau ni vuli. E rawa ni o veivuke kevaka o:

- » cakacaka vata kei na koronivuli
- » tokona na ituatuva dou duavata kina
- » dikeva me vakadeitaki ni sa yaga tiko na ituatuva
- » vakawasoma na veivosaki kei na koronivuli

Vakuai kei na vakatalai tani: Taro e dau tarogi wasoma

Vakaevei kevaka e sa vakuai na luvequ (gonevuli sega ni yacova na yabaki 16)?

- » Ena sega ni rawa ni lesu tale na luvemu ena koronivuli e sa vakuai mai kina.
- » Ena tovolea na qasenivuli liu me curu na luvemu ena dua tale na koronivuli na loma ni 10 na siga (**Wase 81(7) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**).
- » E dodonu me vakaraitaka na qasenivuli liu ki na Minisitiri ni Vuli ni sega ni curu tiko ena dua na koronivuli na luvemu ni sa oti e 10 na siga ni vuli.
- » Ena veivuke na Minisitiri ni Vuli me vaqara e dua tale na koronivuli me vuli kina na luvemu kevaka e sega ni raica rawa e dua na koronivuli na qasenivuli liu. (**Wase 82(1-4) na Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**). E dodonu mo kila ni na rawa ni taura e dua na gauna na kena ivakarau oqo.
- » E dua tale na kena sala, mo sa vakasaqara ga e dua tale na koronivuli me vuli kina na luvemu. E rawa nira lewa me kua ni ra vakacuruma na luvemu na vei koronivuli tale e so ena gauna e vakuai tiko kina (**Wase 87(2) na Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**). (E rawa tale ga vua na Minisitiri me vakarota e dua tale na koronivuli ni Matanitu me vakacuruma e dua na gonevuli ena gauna e vakuai tiko kina.)

Na cava ena yaco kevaka e sa tosoi na gauna ni vakacegui tu vakawawa?

Ena sega rawa ni lesu tale ki koronivuli na luvemu ena loma ni gauna e tosoi kina na nona vakacegui vakavo kevaka ko kerea vua na qasenivuli liu qai vakadonuya o koya nomu kerekere ni veiganiti (**Wase 80(3) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**).

Ena gadrevi me na rawata na luvemu na veika e lavaka na matabose (me vuake na luvemu me lesu tale ki koronivuli). Ena solia na koronivuli vua na luvemu e dua na porokaramu ni vuli e veiganiti (**Wase 84(2) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**). Kevaka e sa tosoi na gauna ni vakacegui tu vakawawa me sivia e va na macawa, ena vakadikeva na qasenivuli liu na ivakarau ni toso ni vuli nei luvemu me na qai tukutuku ki na matabose ena veigauna e bose kina. Ena soli vei iko e dua na ilavelave ni tukutuku nei qasenivuli liu.

Kevaka e kerea na matabose vua na luvemu me rawata e so na ivakatagedegede ka qai sega ni rawa, ia e sa na qai kerea na qasenivuli liu me na bose tale na matabose (**Wase 81(3) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici na Education and Training Act 2020**). E na vakamuria na bose na ivakarau vata ga ni imatai ni bose.

Ena vakaevei kevaka e sa vakatalai tani e dua na luvequ (yabaki 16 ka sivia)?

- » Ena sega ni rawa ni vuli tale na luvemu mai na koronivuli ka vakatalai tani mai kina.
- » E sega ni gadrevi vua na qasenivuli liu me vakasaqara e dua na koronivuli me laki vuli kina na luvemu ia ena vakaraitaka ki na Minisitiri ni Vuli ni se via tomania tiko ga na nona vuli na uvemu.
- » E rawa ni sega ni vakadonuya na matabose ni vei koronivuli tale eso me ra vakacuruma na luvemu kevaka e sa vakatalai tani mai na dua na koronivuli (**Wase 87(2) ni Lawa ni Vuli kei na Veivakatavulici ni 2020**). Ia e rawa ni veivuke vei iko na Minisitiri ena kena vakasaqarae e dua tale na koronivuli nei na luvemu. E rawa talega vua na Minisitiri me vakarota e dua tale na koronivuli ni Matanitu me vakacuruma na luvemu ena gauna e vakatalai tiko kina.
- » E dua tale na kena sala, mo sa vakasaqara ga e dua tale na koronivuli me vuli kina na luvemu. Ena sega ni gadrevi me ra vakacuruma na vei koronivuli tale eso e dua na gone e sa vakatalai tani mai na dua tale na koronivuli.

Na cava na inaki ni lawa me baleta gauna ni nodra vakacegui ni ra sa vakacegui tu vakawawa se vakatalai tani?

Na inaki ni lawa oya me:

- » vakadeitaka ni sa qaravi na vei kisi yadua ena yavu ni vakatulewa dodonu kei na savasava.
- » vakarautaka e vica na isau ni taro ena duidui ivakatagedegede ka bibi
- » vakalailaitaka na vakaleqai ni nona vuli e dua na gone
- » vakarautaka na nona lesu ki vuli e dua na gone kevaka e gadrevi.

Na vanua cava mo lako kina kevaka ko gadreva na veidusimaki kei na ivakasala?

Student Rights Service

This service is run by Wellington Community Law Centre (wclc)

PO Box 24005, Wellington 6142

Talevoni: 04 499 2928

iMeli: info@wclc.org.nz

Web: www.wclc.org.nz/our-services/the-student-rights-service/

Address:

Level 2, 15 Dixon St
Wellington

Te Awa Kairangi
Level 2, 59 Queens Drive
Hutt Valley

Lawa me baleti ira na itabagone na YouthLaw Aotearoa (nationwide)

Talevoni: 0800 884 529

iMeli: nzyouthlaw@gmail.com

Web: www.youthlaw.co.nz

Komisina ni gone

PO Box 5610, Wellington 6145

Talevoni: 0800 2244 53

iMeli: advice@occ.org.nz

Web: www.occ.org.nz

Lawa ni vei itikotiko

Web: www.communitylaw.org.nz

Tabana ni Veivuke ni Vakasala ni Lewenivanua

Talevoni: 0800 367 222

Web: www.cab.org.nz

Vakasamataki ira talega era kila vakinaka na luvemu ka rawa ni ra vosa ena vukuna me vakataka e dua na dau ni veivakavulici ena timi, ivukevuke ni qasenivili kei na dau ni veivuke vaka ivakasala

Yalovinaka nanuma: ena sega beka ni vinaka mo kerea e dua na qasenivili se dua na lewe ni matabose ka nira na sega ni rawa ni vosa ena vukuna na luvemu.

Minisitiri ni Vuli

www.education.govt.nz

Tai Tokerau	Talevoni: 09 436 8900	iMeli: enquiries.whangarei@education.govt.nz
Auckland	Talevoni: 09 632 9400	iMeli: enquiries.auckland@education.govt.nz
Waikato	Talevoni: 07 850 8880	iMeli: enquiries.hamilton@education.govt.nz
Bay of Plenty/Waiariki	Talevoni: 07 349 7399	iMeli: enquiries.BoP-Waiariki@education.govt.nz
Hawke's Bay/Tairāwhiti	Talevoni: 06 833 6730	iMeli: enquiries.napier@education.govt.nz
Taranaki, Whanganui, Manawatu	Talevoni: 06 349 6300	iMeli: enquiries.wanganui@education.govt.nz
Yasayasa vaka Wellington	Talevoni: 04 463 8699	iMeli: enquiries.lowerhutt@education.govt.nz
Yasayasa vaka Nelson, Marlborough kei West Coast	Talevoni: 03 546 3470	iMeli: enquiries.nelson@education.govt.nz
Canterbury	Talevoni: 03 378 7300	iMeli: enquiries.christchurch@education.govt.nz
Otago/Southland	Talevoni: 03 471 5200	iMeli: enquiries.dunedin@education.govt.nz

Ena rawa tale ni o veitaratara vua na:

Tabana ni Dodonu ni Lewenivanua

Infoline: 0800 496 877

iMeli: infoline@hrc.co.nz

Text: 0210 236 4253

Web: www.hrc.co.nz

Valenivolavola ni Ombudsman

PO Box 10152, Wellington 6143

Talevoni raraba e Niusiladi

Talevoni: 0800 802 602

Vakaraitaki ni kudru

iMeli: info@ombudspeople.parliament.nz

Web: www.ombudspeople.parliament.nz